

SZABÓ MÁTÉ

Globalizáció, europaizálódás, civil társadalom Magyarországon

Az EU-csatlakozás várható hatásai

A téma sokféle aspektusából néhány, hozzám közelebb állót szeretnék felvillantani. Úgy vélem, hogy nagyon fontos a csatlakozás jelenlegi szakaszában a politológia eszközeivel is foglalkozni a várható hatások kérdésével. Maga a politológia, mint megismerési eszköz, szemléletmód alakulni fog a csatlakozás élményei, tapasztalatai következtében. Eddig döntően a rendszerváltás, a konszolidáció, a múlt feldolgozása és a régió belüli helykeresés voltak a megszülető magyar politikatudomány szemléletformáló élményei. Most új perspektíva, szemléletmód fog kialakulni, és szükségképpen a korábbi elemzési szempontok, szemléletmódok meg kell, hogy kérdőjeleződjenek. Annál is inkább, mert megváltozik a politika maga, és a társadalom is, illetve a közvetlen nemzetközi-államközi környezet olyan furcsa változáson megy át, hogy a belső külsővé, a külső pedig belsővé válik. A politikatudomány olyan környezetbe kerül, hogy eddigi identitását kell tudatosan, avagy megkérdőjelezetlenül megváltoztatnia.

KIHÍVÁSOK A POLITIKATUDOMÁNY SZÁMÁRA

Az új magyar politikai rendszer 1989 után kialakult szerkezete¹ ismét mozgásba lendül az EU-csatlakozás hatására. A hatalmi szerkezet és az intézményrendszer egyaránt át fognak alakulni az integrációs folyamatban². Ennek következtében az 1989 utáni rendszerről adott elemzések érvénye a 2003–2004 körüli vál-

tozásokkal nagymértékben lezárul majd. Az 1989–2004 közötti időszak a magyar politikai fejlődésnek az autoriter rendszerből a nyugati demokrácia felé haladásaként jellemezhető, amelyet egyaránt befolyásol más posztkommunista országok, pl. a visegrádi együttműködés és az EU, valamint más nyugati demokráciák, pl. az USA befolyása. 2004-től az EU-integráció folyamata fog uralkodóvá válni a külső hatások között, amelyet a magyar politikai rendszer így vagy úgy követni kényszerül majd.

Az EU modellje a nyugati demokráciák alapértékeit intézményesíti, előírja a politikai folyamatok transzparenciáját, a polgárok részvételét ezekben, a nyilvánosság mind teljesebb biztosítását, az intézményrendszer stabilitásának és változékonyságának egyensúlyát, illetve a politikai folyamatok erőszakmentességét. Mindezeket követelményekként támasztja a keleti bővítés során az intézményrendszerbe bekerülő posztkommunista rendszerek felé. Hogy ez a kihívás milyen mértékben érinti majd a tagjelölt országokat, az az ő sajátos belső politikai fejlődésük demokratikus érettségének függvénye lesz.

Az ágazati politikák területén az EU-kapcsolatrendszer több vonatkozásban alapvető innovációs kihívást jelent. A legtöbb csatlakozó országnak korábban és 1989 után sem volt önálló szerepe, pl. az Európán kívüli fejlesztési politikában, és nem rendelkezett autonóm nemzetközi biztonságpolitikai elkötelezettséggel, politikával sem. Az EU globális szerepvállalása a csatlakozó országokat ezeken a korábban számukra eléggé járatlan politikaterületeken hozza majd lépéskényszerbe.

Ennek, akárcsak az EU intézményrendszerébe való betagozódásnak jelentős kihívása van a politikatudomány felé. A politológiának megfelelő szakértelemmel, az EU tapasztalatainak és modelljének ismeretével rendelkező szakemberek képzéséhez kell hozzájárulnia, akik képesek elősegíteni a csatlakozással járó feladatokból eredő kihívásoknak történő megfelelésünket. A magyar politológia kialakult műhelyei és szellemi körvonalai szintén át kell hogy alakuljanak a csatlakozási kihívás hatására. Nem elegendő annak a magyar politikában elterjedt attitűdnek és magatartásformáinak fenntartása az EU-csatlakozás kihívásainak megfelelő válaszhoz, amely a politológia szerepét csupán az egyik vagy másik sokszor konkrét pártelkötelezettséggel is azonosítható tábor, pozíció, szerepvállalás, illetve a megfelelő „oldal” érveinek kidolgozásával avagy újratermelésével azonosítja. Az európai integrációs folyamat konkrét menete nem annyira a „pártkatona” avagy a „politikai-elméleti debattőr” típusú politológusi szerepkört kívánja meg, avagy segíti elő. Az ilyen szellemi orientációknak és magatartásformáknak kedvezett a rendszerváltás világa, amelyben a liberális, a konzervatív a szocialista profilk megajzolásához a politológia mértékadóan járulhatott hozzá. Szükség lehet még az efféle munkára a továbbiakban is a kortárs politikai filozófiák és elméletek elemzé-

sében. Azonban az EU kihívásai nem a jobb- és a baloldali székértáborok közötti örökös, kicsinyes, tudományos szempontból meglehetősen unalmas vetélkedő politológiai mezben történő utánjátszására támasztanak igényt. Sokkal inkább a hosszabb távú fejlődéstendenciák, az alapító intézményes modellek újragondolása, és az átalakuló politikai reálfolyamatokkal összefüggésben történő elemzésnek kellene hogy jellemezzék a magyar politológia további fejlődését.

Globalizáció, europaizálódás és regionalizáció összefüggései az új intézményrendszerben, új politikai folyamatok általában és az ágazati politikákban jelentik a magyar politológia fő fejlesztési kihívását, persze olyan alternatívákban is elgondolva ezek elemzésének eredményeit, amelyekkel a felelős politikai aktorok is tudnak valamit kezdeni. Ez azonban nem szabad, hogy az ő nyelvezetüknek és gondolkodásmódjuknak a követőjévé és újratermelőjévé tegye a politológusokat, mint ami a médiákban önjelölésük szerint politológusként szereplő személyiségek egy részének megnyilvánulását jellemzi.

Az EU kihívása kiemelheti a magyar politológusokat a provincializmusból, a parochializmusból, a politikai szekértáborokba való besorolásból, amelyre sajnos aggasztóan sok példát lehet találni, főként a 2002. évi országgyűlési választásoknak a társadalmat politikailag polarizáló hatásai következtében. Az EU-csatlakozás „tisztító vihar” lehet és lesz sok területen, vélhetően a politológiában is. A magyar politológia 1989 utáni fejlődésében nyomon követhető tendencia a politológiának a politikai ideológiák és a pártpolitika elemzésébe való beszüklése – ha nem is a diszciplína egészében, de sok, akár jeles képviselőjénél is. Ennek a tendenciának a megfordulásában reménykedhetünk az EU-csatlakozás következtében, amely feltehetőleg létrehozza a több magyar politológus által is igényelt szorosabb kapcsolódást a kül- és a belpolitikai elemzések, valamint a politikaelmélet művelése és a reálpolitika elemzése között³. Az integráció folyamatában a hagyományos kül- és belpolitikai szerepkörök és funkciók interpretációja jön létre, illetve az olyan folyamatokban, mint az EU-konvent működése, az elméleti modellek és a reálpolitikai döntéshozatal kommunikációja zajlik. Ezért talán joggal remélhetjük, hogy megdőlnék a jelenleg fennálló határok a különböző, egymással nem megfelelő kapcsolatokat ápoló szakterületek között.

Diszciplináris vonatkozásban, úgy tűnik, mintha az ún. „európai tanulmányok” lenne az elemzés és a felkészülés fő terepe az EU-csatlakozáshoz. Az említett diszciplína azonban akár nemzetközi, akár hazai vonatkozásban sem más, mint a hagyományos társadalomtudományi diszciplínák, pl. a szociológia, politikatudomány, állam- és jogtudományok, történettudományok sajátos, regionális, integrációs szempontú alkalmazása. Ezért sem lenne szerencsés, ha a magyar politológiának azon csoport-

jai, akik a rendszerváltás keretfeltételei mellett a magyar politológiának olyan imázst adtak a közvéleményben, amely a politológust azzal a személlyel azonosítja, akinek meg kéne mondania, hogy ki nyer ma és miért, sőt azt is hogy mit a pártok és a politikai irányzatok, sőt a politikusok világának vetélkedőiben, továbbra is képesek lennének újratermelni ezt a tévképzetet és ezzel akadályozni a politológia kreatív bekapcsolódását az új politikai folyamatok elemzésébe. A magyar politológia nem mondhat le az EU-integráció elemzésében potenciálisan számára rendelkezésre álló játéktér kihasználásáról, vagy ha ezt teszi, akkor önpusztító provincializmusról és parochializmusról tanúskodik. Nem adhatjuk át a terepet az „EU-soknak”, akik között a Jean Monnet-program honlapja szerint szép számmal találhatók meg politológusok is, hanem a politikatudomány egyik eminens fontosságú kutatási és oktatási területeként kellene a magyar politológia összes irányzatában, csoportjában, kutatóhelyén kezelni az integrációs folyamatot.

Perspektívába helyezve, feltehetőleg a csatlakozási folyamat olyan ciklus, mint a rendszerváltás és a konszolidáció voltak, azaz most a ciklus kezdetén vagyunk, s annak stabilizálódását várhatjuk a jövőben. Feltehetőleg az EU-elemzések felfutása is olyasféle átmeneti konjunktúrához vezethet, mint amit az ún. „tranzitológia” periódusa, a demokratikus átmenetek kutatása⁴ élvezett a kilencvenes évek társadalomtudományában. Ezt követően, ahogyan a demokratikus átmenetek elemzése is, az integrációs stúdiumok szintén megtalálják a maguk helyét a politológián és a társadalomtudományokon belül.

Lehet, hogy most éppen generáció- és paradigmaváltás küszöbén áll a magyar politikatudomány? Hiszen felnövekedett éppen mostanra egy olyan új politológus-generáció, amely szakirányú akkreditált hazai avagy külföldi képzés keretében szerzett diplomát, szerezte meg vagy szerzi meg éppen tudományos fokozatát. Ezzel szemben a magyar politológiát megalapítók csoportjai a rendszerváltás élményének hatására váltottak politológiára többnyire valamilyen más társadalomtudományi végzettséggel. Ők ma már „befutott” emberek, sőt az idősebbek előtt lassanként megnyílik pályájuknak a befejező szakasza. Az új, helyüket a munkaerőpiacon és a tudományos szemléletmódban is kereső politológus-generációk nem a rendszerváltás és a konszolidáció, hanem az EU-csatlakozás alapélményével kezdik meg pályájukat. Első szakmai elemzéseik, tudományos munkáik, publikációik témaválasztása ezt a tendenciát mutatják. Az új politológus nemzedékeket professzionalizmus, pragmatizmus, EU-orientáció jellemzi, és ebből az irányultságból akár a politikaértelmezés megváltozása és új szemléleti modellek kialakulása is következhet. De a politológia az EU-csatlakozás bővületében sem válhat az európai tanulmányok segéd tudományává, hanem önálló kérdésfeltevésével és megoldásaival kell bizonyíta-

nia alkalmasságát a társadalomtudományok versenyében az integrációs folyamat jobb megismerésére és megismertetésére.

A CIVIL TÁRSADALOM ÉS A POLITIKA ÁTALAKULÁSA A GLOBALIZÁLÓDÁS HATÁSÁRA

A magyar tiltakozási kultúra a rendszerváltástól az EU-csatlakozásig eltelt időszakban jelentős fejlődésen és átalakuláson ment keresztül. Kialakultak a tiltakozások főbb alanyai közötti szereposztások, játékszabályok és a hatóságok reakció típusai. A kommunista rendszerben az underground-ba szorult politikai tiltakozás mára már olyan politika- és kultúrtörténeti hagyománnyá vált, amellyel az új generációk megemlékezésének és az egykori résztvevők emlékeztetének biztosítására dokumentumfilmek, kiállítások, naplók, történeti kutatások foglalkoznak. Az új tiltakozási kultúra bizonyos értelemben örököse ennek a hagyománynak, de szükségképpen új utakon kellett elindulnia a tömegkommunikáció keresztjében, a nyilvános jogszabályokat érvényesítő jogalkalmazó szervekkel (rendőrség stb.) való konfliktusban és kooperációban, az egyre inkább globalizálódó és europeanizálódó politikai verseny kontextusában. A hazai és az európai, valamint a globális politikai hálózatok működésének együttes hatása mutatkozik meg a politikai konfliktusoknak tiltakozások és mozgalmi mobilizációk keretében történő kihordása során. A tiltakozási kultúra tehát globalizálódik és europeanizálódik és ez a folyamat sokszor kihívást jelent a rendszerváltás és a csatlakozás között kialakult és intézményesített közrendvédelmi partnerség struktúrái szempontjából. Ezek a tendenciák persze párhuzamosan, de nem egyforma intenzitással jelentkeznek az összes, a keleti bővítéssel érintett posztkommunista országban. A globális és az európai, valamint a belső konfliktustípusoknak az egymáshoz való viszonya nagymértékben meghatározza, hogy a csatlakozó országokban hogyan, milyen mértékben alakulnak át a közrendvédelmi partnerség keretei és a tiltakozási kultúra mintái.

A globális és az EU-trendek az ezredforduló óta más társadalmi területekhez hasonlóan a globális és regionális tiltakozó mozgalmak hálózatainak megjelenésével jelentenek újdonságot. Míg az 1999-es Seattle-ban lezajlott tüntetés és tiltakozássorozat tekinthető a globális tiltakozó mozgalmak egyik első megjelenítőjének, addig a tiltakozás európaivá válása már régebbi trend. Főleg a közös agrárpolitika ellen tiltakoztak hagyományosan sokat és látványosan az EU fejlődése során, a különféle nemzeti és európai agrárszervezetek, illetve azok szövetségei. Azonban más politikaterületeken, pl. környezet, nők, szociális jogok szintén jelentős európai, avagy EU-döntések elleni nemzeti tiltakozó kampányok dokumentálhatóak. Jóllehet ma

még nem alakult ki az a fajta európai tiltakozó szcéne, amelynek létrejöttét a kilencvenes évek második felében sok nagy tekintélyű elemző feltételezte, a „tiltakozás európaivá válása” folyamatban van. A globális tiltakozások pedig Nyugat-Európából jelentős személyi, anyagi, szervezeti és eszmei támogatottsággal rendelkeznek, és amennyiben globális avagy európai summit-ok, találkozók megrendezésére került sor az utóbbi években Európában, pl. Davos, Prága, Nizza, Göteborg, Milánó, Firenze, akkor jelentős, a találkozó elleni ellentüntetéssel avagy találkozó szervezésével – ún. counter-summit – kellett számolniuk a politikusoknak, a médiának és a rendfenntartóknak⁵. Jóllehet Magyarországon ilyen találkozó megszervezésére még nem került sor, de magyar résztvevők, többnyire szervezeten, a hazai globalizáció-kritikus NGO-k révén és segítségével megjelentek az ilyen európai rendezvényeken, pl. Prágában, Firenzében.

Hogy milyen közrendvédelmi kihívásokat hordoz egy ilyen counter-summit, ahhoz álljon itt a nápolyi 2001-es találkozót követő egyik hír (2001. március 17., BBC).

„Globalizációellenes tüntetők ezrei csaptak össze Nápolyban a kivezényelt rendőrökkel. Becslések szerint 20 000 tüntető gyűlt össze, hogy tiltakozzék a globális fórum találkozója ellen, ahol a kormányok képviselői és a gazdasági vezetők gyülekeztek. A rendőrség könnygázt és gumilövedékeket vetett be azokkal a tüntetőkkel szemben, akik áttörtek az akadályokon, hogy elérjék a 120 kormány képviselőivel megrendezett konferencia színhelyét. Több mint 100 ember sérült meg, többek között egy rendőrtiszt, akit súlyos fejséssel szállítottak kórházba. A tömeg köveket és füstbombákat dobált a rendfenntartókra és szemégyűjtőket gyűjtögettek. A tiltakozást a No Global Network szervezte, valamint több hardliner szélsőbalos szervezet, anarchisták, környezetvédők és a helyi munkanélküliek. A szemtanúk szerint a főtér úgy festett, mint egy csatatér, ahonnét mentők szállították ki a sérülteket, a tömeg feje felett pedig helikopterek repkedtek. Sokan, így több újságíró a rendőrséget vádolta az erőszak elszabadulása miatt, de a nápolyi rendőrség vezetője azt válaszolta, hogy a rendőröket megtámadták, és a válaszlépések arányosak voltak. Az egyik újságíró és a fotográfusa azt állították, hogy a rendőrök megverték őket, a tiltakozás szervezői szerint pedig terhes asszony is van a sérültek között. Az egyik olasz televízió forgatócsoportját is megtámadták a rendőrök. Gépkocsik és irodák sérültek meg az összecsapások eredményeként és sok kirakatot törtek be. Körülbelül 100 ember tartóztattak le. A kivezényelt mintegy 6000 rendőr lezárta a belvárost közlekedési akadályokkal az összeütközés megelőzésére. Kiterjedt biztonsági intézkedésekre van szükség minden summi-ton Európában és az USA-ban amióta a nagy

globalizációellenes tüntetés megbénította a Seattle-ben megrendezett WTO-konferenciát.”

Amennyiben az 1968-as mozgalmakat, a nyolcvanas évek alternatív mozgalmait és az ezredforduló globalizációkritikus mozgalmait három relatíve elkülöníthető mozgalmi hullámnak, illetve típusnak feleltetjük meg, amelyeknek szociális bázisuk, utópiáik és értékeik vonalán sok közössége, de stratégiai, szervezeti és programszempontról sok különbsége és sajátossága van, akkor magyar mozgalmi szektor szempontjából a rácsatlakozás lehetősége a Nyugat trendjére a harmadik hullámmal volt kezdettől adott. Ekkorra kialakult a magyar NGO-k külkapcsolati rendszere, rendelkezésre állt a nyitott világháló, és nincsenek olyan strukturális gátjai a gyülekezés- és a szólás szabadságának, mint 1989 előtt, valamint az EU-csatlakozás perspektívája nyilvánvalóan az europaizálódás segíti minden vonatkozásban. Míg a 68-as mozgalmak és az alternatív mozgalmak egy másik világ átszűrődései lehettek Magyarországon, addig a globalizáció-kritikus mozgalmak az egynemű világrend sajátos lokalitásaként jelennek meg itt is, akár⁶ más egykori kommunista országokban.

A jelenlét nálunk, az egyik szegényebb OECD-országban, diktatórikus, és magát baloldaliként legitimáló kollektivista hagyományokkal a következőképp néz ki 2004 elején.

1. Kialakult, és jelen van a globális hálózatok túlnyomó többsége.
2. Hiányzik a gyarmatosítás, illetve az Európán kívüli világgal való kapcsolattartás gazdasági-kulturális hagyománya, amely a Nyugat legtöbb országához képest „hendikepet” jelent a globális problémák melletti elkötelezettség vonatkozásában.
3. A globális rendszerbe betagozódó intézmények és társadalmi csoportok (egyetemek, nagyvárosi értelmiség, mobil értelmiség) körében jelen vannak a Nyugat trendjei.
4. A kommunista múlt egyrészt a baloldaliság tabuját, másrészt a baloldaliság kultúráját hagyományozza.
5. A fogyasztói társadalom értékei alig-alig megkérdőjelezettek.
6. Az emberi jogi aktivizmus hagyományai erősek a kommunista rendszer elleni disszidensek, és az abból kialakult szociálliberális jogvédő csoportok hálózatai és aktivista szubkultúrái révén.
7. Nincsen kooptált alternatív politikai párt, mint Nyugaton, sem pedig az értelmiségi csoportok számára elfogadható radikális baloldali párt.
8. A politikai lehetőségstruktúra és a pártrendszer szerkeze-

te a polarizációt, bipolaritást erősítve politika alatti posztmaterialis ellenzékiesség politikai terét jelöli ki.

9. Az europaizálódás nyugatosodást, globalizálódást hordoz, amelyek hosszabb távon átalakítják a politikai teret.
10. A kulturális és kommunikatív struktúrák elsősorban a domináns fogyasztói demokrácia terén alakulnak át, az ellenkultúrák felzárkózása nem ment végbe, de folyamatban van (pl. feminizmus).

Míndez egy olyan állapotot eredményez, amelyet kisebb, a nyugati mozgalmakkal internetes és egyéb kapcsolatokat ápoló csoportok laza hálója jellemez, amelyek részei a globális és az európai civil társadalomnak, azonban társadalmi-politikai jelentőségük eléggé marginális. Marginalizációjuk következtében főleg az ellennyilvánosságban vannak jelen, és azon belül politikai szektásodás jelenségei figyelhetők meg, az erős hagyományos baloldali kultúra, illetve a kis létszámú, társadalmilag és politikailag aktivista posztmaterialista csoportok között. Vitáik az értelmiségi szubkultúrák egzotikumai, szélesebb mobilizációs kapacitásuk az országon, avagy a régióon belül sincsen.

Azonban jelenlétük nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy az ország politikai rendszere a stabil demokrácia irányában fejlődik, szemben az olyan posztkommunista államokkal, ahol a radikális csoportok korlátozása, a velük szembeni politikai és kulturális represszió a jellemző. Szlovénia, Csehország és Lengyelország mellett Magyarországon is jelen vannak a globális hálózatok, működhetnek, tiltakozhatnak a törvényes, jogállami kereteken belül. A jogvédő mozgalmak fejlődése nálunk, párosulva a kisebbségi probléma iránti felfokozott érzékenységgel, igen differenciált polgárjogi szcénét hozott létre, amely regionális vonatkozásban figyelemre méltó. Azonban a globális jogvédelmi tevékenység magyarországi bázisa a hiányzó Európán kívüli elkötelezettség, valamint az erős regionális kisebbségi elkötelezettség következtében nem alkot kedvező kombinációt a globális szcénéhez való csatlakozáshoz.

A hardver feltételei a magyar mozgalmi szektor globalizációjához rendelkezésre állnak, a szoftver azonban hagyományos, lokális-regionális jellegű. Mindezt tetézi a politikától való nagyon nagy távolság az értelmiségi szubkultúrák körében, a civil társadalom viszonylagos gyengesége, forráshiányos mivolta. Pénz és presztízs tekintetében a Nyugattól függ, mondanivalója, kulturális töltete lokális és regionális, a saját politikai közösségben marginalizált nem a legkedvezőbb kiindulópont. De nem is a legrosszabb, hiszen másutt éppenséggel a nagyon fogyatékos hardver nyomja rá a bélyegét a civil társadalom fejlődésére.

Összességében a három mozgalmi hullám hatása összecsúszik a helyi szubkultúrák és mozgalmak fejlődésében, a demokratikus ellenzék, az alternatív mozgalmak és a globalizálódó ci-

vil társadalom kezdeményezései írják körül azt a társadalmi-politikai keretet, amely a rendelkezésre álló, egyelőre marginális politikai teret kitölti.

Nem zárható ki, hogy az EU-csatlakozás egyelőre nehezen kalkulálható politikai, gazdasági és kulturális hatásai kitágítják azt a társadalmi-politikai teret, amely jelenleg marginalizált kezdeményezések globalizált hálózatainak ad működési lehetőséget. Társadalmi és politikai változások több és más minőségű társadalmi támogatottságot és politikai szerveződési terepet eredményezhetnek a globalizációkritikus mozgalmaknak a 21. századi Magyarországon.

AZ UNIÓ KIHÍVÁSA A CIVIL TÁRSADALOM FELÉ

Az EU régi tagállamaiban intenzív tiltakozási kultúra, erős civil hálózatok és a civil szféra számára biztosított intézményes részvételi lehetőségek vannak. Valószínűsíthető, hogy az EU keleti bővítése révén közvetlenebbé válik a kapcsolat a keleti és a nyugati civil hálózatok és tiltakozási kultúrák között, amelynek már eddig is sok jele van. Pl. globális és európai civil hálózatok működése, avagy a nyugatiakhoz hasonló civil tiltakozások szervezése, a nemzetközi akciónapokon való részvétel (AIDS, állatvédelem, környezetvédelem, homoszexuális jogok, háborúellenes és globalizációellenes tüntetések). A politikai tiltakozásokban való részvétel mellett az európai és a magyar civil társadalom egyaránt él az EU nyújtotta lehetőségek kihasználásával, és az uniós intézményekben biztosította képviselőket, pl. a gazdasági szociális bizottság, avagy az európai civil hálózatok tagságával. Az EU-népszavazást Magyarországon a kormány szervezte civil kampány is előkészítette, és az europaizálódás az intézményesített részvétel lehetőségeit gazdagítja a magyar civil szervezetek számára. Ez a nagyon is figyelemreméltó intézményesedési trend azonban szükségképpen együtt jár az európai nyitás révén a globális és európai tiltakozás és konfliktusok hazai begyűrűzésével, illetve a hazai konfliktusoknak az európai trendekhez kapcsolódó mobilizálódásával és demobilizálódásával.

Milyen részvételi lehetőségeket nyújt az EU a civil szervezetek számára, hogyan támogatja aktivitásukat, hogyan működik velük együtt a „tizenötök Európájában”? Ahogyan a magyar nonprofit szektor egyik elemzője megfogalmazta: *„A rendszeres és szabályozott intézményeinek kialakításával az Európai Bizottság folytatni és továbbfejleszteni akarja a civil és nonprofit szervezetekkel – az információk és vélemények cseréjében formát öltő – párbeszédet és partnerséget.”*⁷

Guy Crauser, az Európai Bizottság főigazgatója Budapesten 1999. június 13-án tartott beszédében a következőképp jelle-

mezte az EU NGO-politikájának hatásmechanizmusát és szerepét a csatlakozási folyamatban:

„Jóleső érzés megállapítani, hogy az európai szociális gazdaság szektora, a civil szervezetek világa nem ér véget az Európai Unió határainál... Ha először az önkéntes szektor szervezeteit vesszük szemügyre, ezek segítenek megvalósítani a közösség számos programjának célkitűzéseit mind Európában, mind a fejlődő világban... A civil szervezeteknek egymással is együtt kell működniük, és tudatában kell lenniük, hogy mennyire fontos szerepet játszanak a demokrácia gyakorlásában... Az európai integráció... jelentősen érintette az önkéntes szektort... A következő bővítés oly módon is érinti majd a civil társadalmat, hogy az az önkéntes szektor számára jól teljesíthető kihívásokat is jelent... Az Európai Unió állampolgárságának valóságát tehát csak úgy lehet elérni, ha a polgárok részt vesznek az európai civil társadalomban, és ha hisznek abban, hogy azok az intézmények, melyek az ő nevükben hoznak döntéseket, fontos intézmények. Az önkéntes szektor segíthet az uniós állampolgárság megvalósításában, mert természeténél fogva a részvételre ösztönöz, és mert hagyományaihoz tartozik, hogy képviseli az embereket és küzd jogaikért.”⁸

E folyamat részeként az Európai Bizottság „Az Európai Bizottság és a nem kormányzati szervezetek: szorosabb partneri kapcsolat” címmel 2000-ben bizottsági vitaanyagot jelentetett meg (magyarul az Európai Tükör 2002. évf. 2. szám mellékletként jelent meg). Célja, hogy megvizsgálja az NGO-kkal folytatott párbeszéd és partneri viszony hatékonyságának növelését, bekapcsolásuk lehetőségeit az integrációs folyamatba. A részvételi demokrácia kibővítésének lehetőségét állítja előtérbe a civil társadalom-EU együttműködésben, a demokratikus deficit ledolgozásának esélyét. A párbeszédet és az együttműködést strukturált keretek között tervezi, és javítani kíván a nem kormányzati szervezeteknek nyújtott támogatások rendszerén. A bizottság kapcsolattartó pontokat és hálózatokat kíván kialakítani erre a célra, különböző platform, illetve esernyőszervezetekkel együttműködve európai szinten. A 2000-ben aláírt nizzai szerződés a gazdasági és szociális bizottságot a „szervezett civil társadalom” képviselőjévé avatta, amely „híd Európa és polgárai között”. A szervezett civil társadalom hangsúlyozása az európai civil társadalom formalizált, és európai szinten megszerveződni képes csoportjainak, hálózatainak a partneri lehetőségét emeli ki az uniós intézmények számára. A bizottság egyaránt foglalkozik a munkaadók és a munkavállalók, a szociális partnerek intézményesített kapcsolatrendszerével, és az egyéb civil szerveződések széles körével. Míg a gazdasági és szociális bizottság a funkcionálisan szerveződő civil társadalommal és a kormányzattal való partnerségével foglalkozik, addig a régiók bizottsága a lokálisan és regionálisan szerveződő civil társada-

lommal és önkormányzati, valamint kormányzati kapcsolatrendszerével.

Bíró Endre így összegzi azokat az elvárásokat, amelyeket az uniós szervezeti keretek az egyes NGO-kkal, illetve nemzeti hálózataikkal szemben támasztanak:

„A nemzeti NGO-k közötti együttműködés szorgalmazásával az NGO-k európai hálózatai olyan»európai közvélemény« kialakításához járulnak hozzá, mely az igazi európai politikai egység megteremtésének előfeltétele. Ugyanakkor ez a gyakorlatban és helyi szinten is elősegíti az európai integrációs folyamatot. Az NGO-k európai szervezetei és hálózatai képesek a nemzeti NGO-k véleményének megjelenítésére, ami rendkívül hasznos a bizottság számára.

Fontos, hogy az NGO-k, illetve csoportjaik demokratikusan és átláthatóan működjenek, ami tagságukat és az általuk képviseltekkel illeti. Az Európai Bizottság támogatja, hogy a szervezetek együttműködjenek, európai szinten hálózatokat hozzanak létre, miután ez megkönnyíti a konzultációs folyamatokat. Ugyanakkor ahhoz, hogy a konzultációs folyamatokban ezek a hálózatok részt vegyenek, biztosítaniuk kell, hogy a szervezet felépítése reprezentatív legyen, főleg az uniós tagországaira vonatkozóan. Mindamellet, hogy a reprezentativitás fontos szempont, nem szabad, hogy ez legyen az egyetlen tényező, ami meghatározza a tanácsadó testületekben való részvételt vagy a bizottsággal való párbeszéd jogát. A szervezetek eddigi tevékenysége, vagy az, hogy a politikai vitákhoz tartalmilag hozzá tudjon szólni, hasonlóan fontos tényezők.”⁹

Az EU politikája változik, bővül a civil társadalom felé, de a korábbi dokumentumban megjelenő egyes elemek kibontakozásával.

Patrick de Bucquios, az Európai Önkéntes Szervezetek Tanácsának titkára Budapesten 2003. február 24-én tartott előadásában a következőképpen jellemezte az EU és a civil társadalom viszonyát.

- „A civil dialógus szervezeteinek, platformjainak nagy ötösét európai szinten a következő politikaterületeken azonosíthatjuk;
- környezet (a környezetvédő szervezetek és az EU viszonya hagyományosan nagyon jó, vö. az Aarhus konvenció);
- emberi jogok;
- fogyasztóvédelem;
- fejlődéspolitikai NGO-k;
- szociális NGO-k európai platformja, az ún. »szociális platform«”.

Szerinte a következő főbb területeken van előrelépés EU-civil relációban:

- „Az európai egyesületi státus tervezete;
- a »szociális ökonómia« csoport létrehozása az Európai Parlamentben;
- civil dialógus és partnerség intézményesítése;
- a keleti bővítési stratégia;
- az Európa jövőjéről folyó vitában a »szociális Európa« munkacsoport jelentése.”

A keleti bővítés és az integráció elmélyítésének összefüggő politika-csinálási folyamatában több új deklaráció és tervezet született, amely a civil társadalom területét és a bővítésmélyítés során ellátandó szerepét érinti. A legfontosabbak közül néhány példát említenék. Az *Európai Konvent* folyamatában szerepet kaptak az NGO-k, a civil diskurzus. Maga a konvent is diszkurzív fórum jellegű volt, valamiféle polgári párbeszédmodell inspirálta. A gazdasági és szociális bizottság és a régiók bizottsága egyaránt igyekeztek elősegíteni a civil diskurzust a tervezetekről. Önálló civil fórum is megrendezésre került 2002-ben a konvent-folyamat keretében. A 2003-ban vitára bocsátott szöveg a gazdasági és szociális bizottság és a régiók bizottsága keretében intézményesíti a civil partnerséget a korábbi gyakorlatnak megfelelően. A magyar 2003. június 20-i hivatalos fordítás szövege a gazdasági és szociális bizottságnál a következőket említi:

„A miniszterek tanácsa a bizottsággal folytatott konzultációt követően jár el. A miniszterek tanácsa kikérheti a gazdasági és társadalmi életnek, valamint a civil társadalomnak az unió tevékenységében érdekelt különböző ágazatait képviselő európai szervezetek véleményét.” (128. o.)

A két, a civil kapcsolattartásra kijelölt bizottság az unió tanácsadó szervei (19. o.). A civil képviseletet a régiók bizottsága regionális, a gazdasági és szociális bizottság funkcionális alapon látja el (19. o.). „Az unió demokratikus működése” cím alatt a tervezet általában is szól a civil párbeszédéről, a parlament és pártképviselet mellett. A 46. cikk „A részvételi demokrácia elve” kimondja, hogy:

- „1. Az unió intézményei a megfelelő eszközökkel biztosítják, hogy a polgárok és az érdek-képviseleti szervezetek az unió bármely tevékenységéről véleményt nyilváníthassanak és azokat nyilvánosan megvitathassák.
2. Az unió intézményei az érdek-képviseleti szervezetekkel és a civil társadalommal nyílt, átlátható és rendszeres párbeszédet tartanak fenn.
3. A bizottság, annak érdekében, hogy biztosítsa az unió fellépésének koherenciáját és átláthatóságát, az érintett felekkel széles körű előzetes konzultációkat folytat.

4. Legalább egymillió, egyben a tagállamok jelentős részéből való uniós polgár felhívhatja a bizottságot arra, hogy terjesszen elő megfelelő javaslatokat azokban az ügyekben, amelyekben a polgárok megítélése szerint az alkotmány végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására van szükség. Az ilyen polgári kezdeményezésekre vonatkozó rendelkezéseket európai törvényben kell megállapítani.” (25. o.)

Jóllehet a konvent alkotmánytervezetét ma még nem fogadták el, de a legnagyobb viták nem is ezeken a pontokon vannak a tagállamok között. Elmondhatjuk, hogy a tervezet újabb szintre emeli a civil társadalommal folytatott folyamatos párbeszéd és partneri viszony elemét az integrációs szervezetében. Általános feladatá teszi, a parlamenti és a pártképviseletet kiegészítő kétirányú, regionális és szociális neo-korporatív fórumokra tereli. Emellett a polgári részvételt bővíti az uniós népszavazás intézményesítése is. Az uniós intézmények általános rendelkezésein túl az egyes politikaterületen bizonyos fejlettebb EU-tagállamokban kialakult működő modellek az EU segítségével jelenhetnek meg az azokra eddig kulturális, intézményi-jogi avagy fejlettségi sajátosságok miatt kevésbé fogékony tagállamok ágazati politikáiban, illetve új ágazati politikákban. A kisebbségi és egyéni jogok védelme, pl. az egyik olyan terület, ahol az egyéneknek és csoportjaiknak tipikusan külső segítségre lehet szükségük a nekik egyébként rendelkezésre álló jogszabványok kikényszerítésére, avagy új jogosultságok intézményesítésére, és ehhez az európai hálózatok, az EU intézményei, amelyek a fejlettebb országok tapasztalatainak alapján alakultak ki és működnek, fontos segítséget adhatnak. Az EU így multiplikatív szerepre tehet szert intézményi, információ és anyagi forrásai révén, segítheti a társadalmi öntevékeny szervezetek és a döntéshozók, a hatóságok jobb együttműködését, a sokat emlegetett „partnerséget” ott ahol az még nem jött létre a tagállamon belüli társadalmi-politikai fejlődés és konfliktusok eredményeként. Ez a multiplikatív, „diffúziós” funkció az államon mintegy „átnyúlva”, közvetlenül a társadalmi szervezeteit, a civil társadalmat megszólítva és segítve érvényesül az EU fejlesztési segélyezési politikájában is a harmadik világ országai, illetve a posztkommunista térség felé, és valószínűleg különös hangsúlyokat kaphat a csatlakozási folyamatba bevont államok esetében. Az unió Phare- és a Tacis-programjainak végrehajtását Közép-Európában és Magyarországon befolyásolták az EU NGO-politikájának ajánlásai, illetve az, hogy Magyarországon a civil szektor eléggé dinamikusan fejlődött és fejlődik. Ha az EU NGO-politikájának szelleme és betűje érvényes lesz a keleti bővítés során, akkor a magyarországi nonprofit szervezetek az EU programjainak elősegítői, sőt bizonyos mértékig akár a

kialakítói, implementálói is lehetnek az EU-csatlakozás, illetve felzárkózás folyamatában.

AZ UNIÓ „ZÖLD” KIHÍVÁSA

Dacára az alapján megengedő, sőt támogató intézményrendszernek és politikának, a környezetvédelmi állampolgári aktivitás, és főleg annak hatékonysága „nem teng túl” az EU szintjén, ahogyan azt az elemzők többsége megállapítja. Álljon itt egy jól megfogalmazott diagnózis:

„Aki arra következtet, hogy az EU-ban ütött az NGO-k órája a környezetvédelem területén, és azoknak több befolyásuk van az európai, mint a nemzetállami szinten, az téved. Ugyan Európa országaiban a zöld szervezeteknek magas, ám eltérő fejlettségű a szervezettsége... De a szervezettség összefüggése a politikai képvisellel, és a lobbizással a különböző szinteken eléggé alacsony: túl eltérők a szervezetek tematikus orientációi, személyi és pénzügyi hátterük és rekrutációjuk a környezet- és a fogyasztóvédelem különféle területein, túl nagy a tevékenységi profilok eltérése, és feszültség áll fenn a belső (nemzetállami – SZ. M.) és a külső (az Európa-politikai – Sz. M.) orientációk között. Hasonló a helyzet egyébként a lényegesen több tagot számláló transznacionális munkavállalói és a szakszervezeti érdekképviseletekkel is.”¹⁰

Az EU környezetpolitikája saját magas színvonalú fenntarthatósági kritériumai alapján értelmezhető úgy, mint a normák és a valóság állandó összeütközésén alapuló deviáns állapot, azonban a regionális és univerzális normaérvényesülés folyamatában globális és regionális kezdeményező szerepként is. Ebben a folyamatban mindenképpen nem elhanyagolható szerepe van a zöld mozgalmaknak és NGO-knak. Feladatuk, mint általában itt is inkább a problémaérzékelés és érzékenység létrehozása és elterjesztése, nem pedig a gyakorlati problémák megoldása, amely az igazgatási bürokrácia feladata. Dieter Rucht szerint a következőképp oszlanak meg az EU civil szervezeteinek a cselekvési stratégiái az EU politikája szempontjából való relevancia szerint (1. táblázat).

Rucht és a többi elemzők egyaránt arra az aspektusra helyezik a hangsúlyt, hogy a zöld NGO-k a brüsszeli bürokráciában és a bürokráciával együttműködve részt vehetnek a normák, döntések kidolgozásának előkészítésében és végrehajtásuk monitoringjában. A zöld pártok politikai nyomásgyakorlásának eredményességét nem sokra tartják az unióban, és európai zöld tiltakozó kampányok esélyét szintén kicsinek. Ennek oka részben az, hogy a politikai nyomásgyakorlás hagyományos eszközeinek használata, legalábbis az eddigiekben, éppenséggel a

nemzetállami politikai szintéren volt inkább perspektivikus, mint az uniós politikában. Nem minden, a nemzeti politikában aktív zöld politikai nyomásgyakorló csoport számára vonzó a

1. táblázat. Civil szervezetek stratégiája és EU-relevancia a környezetvédelemben

A tevékenység jellege	EU-szinten
Intézményes részvétel	kevésbé fontos
Alkudozások	fontos
Politikai nyomásgyakorlás	nincsen
Konfrontáció	nincsen

Forrás: Dieter Rucht: Lobbying or Protest? Strategies to Influence EU Environmental Politics, in: Doug Imig-Sidney Tarrow (eds.): Contentious Europeans. Rowman & Littlefield New York. 2001. 135. o.

brüsszeli kirándulás. Idő, forrás és téma függvényében lépnek európai szintésre. Ez a konstelláció szerencsésen találkozott össze a hagyományosan európai szinten is igen aktív agrárszervezetek esetében, de az uniós környezetpolitikai aktivitás meg-növekedése nem váltott még ki hasonló dinamikát a zöld szervezetek körében, még akkor sem, ha más politikaterületekhez képest azok is a szervezettebbek és aktívabbak közé tartoznak. Persze nyilvánvaló az is, hogy a nem jelentéktelen uniós anyagi és szervezeti támogatás szintén azoknak a zöld szervezeteknek jut, akik szakmai és nem politikai profillal rendelkeznek, és inkább a lobbizás és bargaining, nem pedig a tiltakozás és politikai nyomásgyakorlás jellemzi őket. Látszólagos paradoxon áll fenn az EU környezetpolitikai kompetencianövekedése és a civil aktivitásoknak nyújtott támogatása, és a viszonylag alacsony zöld politikai aktivitás között Brüsszelben, de lobbizás és bargaining-tevékenység sokfélesége kompenzálja az előbbi hiányát vagy relatív súlytalanságát. „A lobbizás dominál a tiltakozás felett” – ez az EU-szintű civil szerveződések kutatás egybehangzó véleménye.

Rucht és mások ennyiben optimistábban ítélik meg a helyzetet, mint a bevezetőben idézett Strübel. Differenciált ugyan a környezetvédelmi aktivitások szektorális és országok szerinti összetétele ez azonban nem teszi lehetetlenné a kollektív érdekvérvényesítést a hagyományos lobbizás formájában, megnehezíti viszont a zöld pártok nyomásgyakorlását, és a nagy uniós szintű zöld tiltakozási politikák kialakulását. Továbbra is megvan a különbség a hagyományos természet- és környezetvédelem, és a politikai ökológia, az ökológiai politikázás hívei között,

de az európai politikai aréna, ha egyáltalán akkor a hagyományos környezet- és természetvédelmi célok hagyományos érdekérvényesítésben való közvetítését teszi lehetővé. A zöld pártok és a zöld tiltakozások imázsa fontos, a posztmodern tiltakozási potenciálok jelen vannak, de közvetlenül nem hatnak az európai politikára. Még akkor sem, ha az EU-tagállamok jelentős részében, így Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban és Finnországban, Svédországban stb. volt már hosszabb-rövidebb, esetleg tartós zöld részvétel a nemzeti kormányban, avagy a kormány külső politikai támogatását zöld pártok biztosították.

Az EU-n belül a zöld nyomásgyakorlás és az eredményesség összefüggéseit Rucht a következőképp foglalja össze.

2. táblázat. A környezetpolitika és a civil aktivitás az EU országokban

	Erős	Közepes	Gyenge
<i>Környezetvédő mozgalmak hatása</i>	Ausztria, Dánia, Finnország, Németország, Hollandia, Svédország, Luxemburg, Franciaország	Belgium, Spanyolország, Nagy-Britannia, Írország, Olaszország	Görögország, Portugália
<i>Zöld pártok hatása</i>	Dánia, Luxemburg, Hollandia, Svédország	Ausztria, Spanyolország, Finnország, Franciaország, Németország	Olaszország, Belgium, Nagy-Britannia, Görögország, Írország, Portugália
<i>Környezetpolitikai aktivitás (állami)</i>	Ausztria, Dánia, Finnország, Németország, Luxemburg, Hollandia, Svédország	Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Írország, Olaszország	Spanyolország, Görögország, Portugália

Forrás: Dieter Rucht: Impact of the Environmental Movements, in: Marco Giugni-Doug McAdam-Charles Tilly(eds.): How Social Movements Matter. Univ. of Minnesota Press: London. 1999. 220. o.

A táblázat megvilágít néhány összefüggést az európai civil aktivitás és a környezetpolitikai fejlődés hatékonyságának növekedése között. Elkülöníthető egy olyan országcsoport, amely erős mozgalmakkal és/vagy zöld pártokkal rendelkezik, és ez megmutatkozik környezetpolitikájában is. Rögtön hozzá kell tenni ehhez az összefüggéshez, hogy mások szerint a magas jóléti színvonal a konszenzusos, bargaining- és kooptációalapú politikai kultúra, gazdasági fejlettség, életminőség-korrelációja hat a magasabb életminőségi és környezeti standardra az Ausztria és NSZK, Dánia, Hollandia, Luxemburg, Finnország és Svédország esetében. A szakirodalomban vita van a korreláció alapjait illetően, a vezető csoport összetételében azonban nincsen. A másik országcsoport a „közepes” nem túl magas és nem túl alacsony aktivitás a mozgalmakban és pártokban, és ennek megfelelő közepes környezetpolitikai teljesítmény az európai élvonalhoz képest, ami Belgiumot, Franciaországot, Spanyolországot, Nagy-Britanniát, Olaszországot és Írországot jellemzi. Végül hátul kullognak a zöld aktivitás minden terén az EU-ban a Dél-Európa régiójából Görögország, Portugália és Spanyolország. Az európai élmezőny és a lemaradók azonosítása nagyjából hasonló a különböző kutatásokban, a középmezőny definíciója relativitásából következően változik. A másik eltérés a különböző összehasonlítások között a környezet és természetvédelmi ágazatok eltérő definiálásában és fejlettségében, valamint az egyes országok belüli regionális fejlettségek eltéréseiben van. Maguk az eredmények értelmezhetők a társadalom környezeti aktivitás relevanciája vagy irrelevanciája mentén egyaránt, a megválasztott elméleti keretnek és a függő és független változóknak a függvényében, továbbá a mennyiségileg definiált összehasonlító indikátorok eltéréseinek a talaján.

Összefoglalóan megállapíthatjuk a zöld civil aktivitás globális és unióbéli keretfeltételeinek rövid bemutatása alapján, hogy:

1. A nemzetállam szerepköre a környezetpolitikában átalakult a globális és regionális fejlődés hatására.
2. A nemzetközi versenyképességért folyó globális küzdelemben a környezeti minőség és a nemzetközi környezeti normáknak való megfelelés az OECD-országcsoporton belül pozitív érték.
3. A versenyképességet az EU-n belül gazdasági, technológiai és ökológiai szempontok egyaránt meghatározzák.
4. Az EU jelenlegi régiója a környezeti standardok implementálása szempontjából jelenleg differenciált.
5. Az EU mint a globális politika és a világgazdaság aktora, mint egész kifelé az ökológiai standardok növelésének, betartásának, érvényesítésének előharcosa.
6. A környezetpolitika a környezetvédelmi ipar fejlődését is

rentábilissá tette, sőt exportiparrá váltította az EU-ban.

7. Globális és európai vonatkozásban egyaránt azonosítható összefüggés látszik kirajzolódni a társadalom civil és politikai környezetvédő aktivitása és az adott terület környezeti állapota között.
8. Az EU támogatja és elősegíti a civil környezetvédő aktivitást, amelyet a lobbizás és bargaining-tevékenység felé terel az uniós szervezeti rendszer.
9. A zöld pártok léte, fejlettsége, kormányzati részvétele és a környezet állapota között nem tapasztalható közvetlen összefüggés.
10. A regionális fejlesztési politika és a regionális fejlődés az EU-ban a nemzetállami minták alatt bizonyos differenciálódást tesz lehetővé a környezetvédelmi minőség és politikák vonatkozásában.

JEGYZETEK

- ¹ Körösi András: A magyar politikai rendszer. Osiris: Budapest. 1998.
- ² Politikatudományi Szemle tematikus összeállítása 1998/1-4.
- ³ A. Gergely András-Bayer József-Kulcsár Kálmán (szerk.): A politikatudomány arcai. Akadémiai: Budapest. 1999.
- ⁴ Laurence Whitehead: Demokratizálódás. Elmélet és tapasztalat. XXI. századi Intézet: Budapest. 2001.
- ⁵ Idézet a 2001. március 20-i, a később közrendvédelmi szempontból problémásnak, és tragikus halálesetre vezetőnek bizonyuló stockholmi EU-találkozót megelőző internetes híradásból. „Globalizációellenes tüntetők megavarták a davosi világgazdasági fórumot, Svájcban, az EU-találkozót Nizzában, Franciaországban és az 1999-ben Seattle-ban megrendezett globális pénzügyi és kereskedelmi találkozót. A svéd rendőrség számol az erőszakos tiltakozás esélyével a héten Stockholmban megrendezésre kerülő EU-summit során, ahol a tizenöt EU-tagállam állam- és kormányfői vesznek részt, valamint Putyin orosz elnök és Romano Prodi, az Európai Bizottság elnöke. A rendőrség szerint tizenöt szervezet kért engedélyt demonstrációk szervezésére a summit idején, többek között az Attac és a „Nemet az EU-ra” politikai szövetség, amely harminc EU-ellenes szervezetből áll, valamint a Svéd-iraki Bizottság, a kínai Falungong-szekta és a Svéd-Szomália Egyesület. A rendőrség felkészült a be nem jelentett demonstrációkra is. A svéd titkoszolgálat az elmúlt időszakban megkísérelte a titkos információgyűjtést a globalizációellenes szervezetek körében, hogy segítse a rendőrség előkészítő munkáját a lehetséges tiltakozásokra és a durva összecsapások elkerülésére a rendfenntartók és a tiltakozók között. A rendőrség el akarja kerülni az olyan összecsapásokat, amelyek Seattle-ben 1999-ben megbénították a WTO-konferencia munkáját.”
- ⁶ Artner, Annamária et. al. (2003), Mindenki be van tojva... in: Mozgó Világ No. 11. 103-112. o.
Csapody, Tamás (2003), Lehet-e más a világ? in: Fundamentum No. 3-4. 191-206. o.
Csapody Tamás (2003/a), Pace, in: Mozgó Világ No. 10. 75-79. o.

- Népszabadság-vita (2003), Globalizációellenesség, in: Népszabadság október 1., 8., 22.
Petőcz György (2003), Válaszok a globalizációra, Élet és Irodalom december 18.
- ⁷ Bartal Anna Mária: Gondolatok az Európai Közösség Bizottságának közleményéről. Egy magyar nézőpont, in: Barabás Miklós-Európa Ház (kiad.): Az Európai Közösség Bizottságának közleménye, Budapest, 1998, 11. o.
 - ⁸ Guy Crauser beszéde, in: Európa Ház kiad.: Párbeszéd a jövő Európájáért-az európai integráció és a civil szervezetek, Budapest 1999, 12-20. o.
 - ⁹ Bíró Endre: Nonprofit szektoranalízis. EMLA: Budapest. 2002. 19. o.
 - ¹⁰ Michael Strübel: Demokratisierung und Europäisierung, in: Wolfgang Merkel-Andreas Busch (Hrsg.): Demokratie in Ost und West. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1999. 663. o.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Albrow, Martin (1998): Abschied vom Nationalstaat. Suhrkamp: Frankfurt am Main.
Anheier, Helmut K. et al (1999): The Third Sector and the EU policy process, in: Journal of European Public Policy. Vol. 6. No. 2. 283-307.
Anheier, Helmut K.-Salamon, Lester M. (1995): Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban. Nonprofit Kutatócsoport: Budapest.
Anheier, Helmut K.-Salamon, Lester M. (1999): Szektor születik II. Civitalis: Budapest.
Az európai integráció és a civil szervezetek. Nemzetközi konferencia. Budapest: Európa Ház. 1999.
Az Európai Közösségek Bizottságának közleménye (1998): „Az önkéntes szervezetek és alapítványok szerepének erősítéséről Európában.” Fordította, bevezető tanulmányokkal ellátta és közreadja az Európa Ház, Budapest.
Bándi, Gyula (2000): Környezetvédelmi politika, in: Kende, Tamás-Szűcs, Tamás (szerk.): Az Európai Unió politikái. Osiris: Budapest. 237-281. o.
Barabás, Miklós (1997) (szerk.): Párhuzamosok és metszéspontok: avagy állam és civil társadalom Magyarországon. Budapest: Európa Ház.
Beck, Ulrich (Hrsg.) (1998): Politik der Globalisierung. Suhrkamp: Frankfurt am Main.
Beck, Ulrich (Hrsg.) (1998/a.): Perspektiven der Weltgesellschaft. Suhrkamp: Frankfurt am Main.
Beisheim, Marianne (1997): Nichtregierungsorganisationen und Ihre Legitimität, in: Beilage zur Parlament. Aus Politik und Zeitgeschichte B 43. 17. okt. 21-29. o.
Boda, Zsolt (2000): Globális ökolitika, in: Politikatudományi Szemle. Vol. 9. No. 3-4. 97-121. o.
Brand, Karl Werner (1999): Transformationen der Ökologiebewegung, in: Klein, Ansgar-Légrand, Hans-Josef-Leif, Thomas (Hrsg.): Neue soziale Bewegungen. Westdeutscher Verlag: Opladen. 237-257. o.
Calliess, Jörg (Hrsg.) (1997): Die Nichtregierungsorganisationen in der Weltpolitik. UB Augsburg.
Castells, Manuel (2000): Materials For An Exploratory Theory of the Network Society, in: British Journal of Sociology. Vol. 51. No. 1. 5-24.
Commission of the European Communities (1997): Communication from the Commission on Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe. Brussels-Luxembourg: COM (97) 241. 16-30.

- Cooper, Andrew F.–Hocking, Brian (2000): Governments, Non-Governmental Organisations and the Re-Calibration of Diplomacy, in: *Global Society*. Vol. 14. No. 3. 361–376. o.
- Cram, Laura (1996): The EU Institutions and Euro-Interests in EU Social Policy, in: Danica, Fink-Hafner-Terry, Cox (eds.): *Into Europe? SLFSS: Ljubljana*. 339–363. o.
- Csefkó, Ferenc–Horváth, Csaba (szerk.) (1999): *Magyar és európai civil társadalom*. FES: Pécs.
- Czempiel, Ernst-Otto (1992): *Weltpolitik im Umbruch*. Beck: München.
- Della Porta, Donatella–Hanspeter, Kriesi–Dieter, Rucht (eds.) (1999): *Social Movements in a Globalizing World*. MacMillan: London.
- Diekmann, Andreas–Jaeger, Carlo (Hrsg.) (1996): *Umweltsoziologie*. Westdeutscher Verlag: Opladen.
- Fink-Hafner, Danica–Terry, Cox (eds.) (1996): *Into Europe? SLFSS: Ljubljana*. 339–363. o.
- Flam, Helena (eds.) (1994): *States and Anti-Nuclear Movements*. Edinburgh U. P.: Edinburgh.
- Galló, Béla (2000): *A túlélés tudománya*. Helikon: Budapest.
- Hey, Christian–Brendle, Uwe (1994): *Umweltverbände und EG*. Westdeutscher: Opladen.
- Jänicke, Martin et. Al (2000): *Umweltpolitik*. Bundeszentrale: Bonn.
- Kaldor, Mary–Vejvoda, Ivan (1997): Az EU-hoz csatlakozás feltételei, in: *Politikatudományi Szemle*. Vol. VI. No. 3. 5–31. o.
- Lékó, Zoltán (2002): Lobbizás az EU-ban, in: Lékó Zoltán et. al. (szerk.): *Lobbikézikönyv*. DKMKA: Budapest. 139–195. o.
- Miszlivetz, Ferenc (2003): Az európai konstrukció, in: *Politikatudományi Szemle*. Vol. 12. No. 1. 19–61. o.
- Müller-Rommel, Ferdinand (1993): *Grüne Parteien in Westeuropa*. Westdeutscher: Opladen.
- O'Neill, Michael (1997): *Green Parties and Political Change in Contemporary Europe*. Ashgate: Aldershot.
- Petschow, Ulrich–Dröge, Susanne (1999): Globalisierung und Umweltpolitik: Die Rolle des Nationalstaates, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte*. No. B 23. 23–31. o.
- Reisz, Gesa (2002): Die zivilgesellschaftliche Beteiligung an den EU-konventionen, in: *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*. Vol. 15. No. 4. 67–73. o.
- Richardson Dick-Rootes, Chris (eds.) (1995): *The Green Challenge. The Development of Green Parties in Europe*. Routledge: London.
- Roose, Jochen (2003): *Die Europäisierung von Umweltorganisationen*. Westdeutscher Verlag: Opladen.
- Roose, Jochen (2003/a): Umweltorganisationen zwischen Mitgliedschaftslogik und Einflusslogik in der europäischen Politik, in: Klein, Ansgar et. al. (Hrsg.): *Bürgerschaft, Öffentlichkeit und Demokratie in Europa*. Leske + Budrich. Opladen. 141–161. o.
- Roose, Jochen–Rucht, Dieter (2002): Unterstützung der Ökologiebewegung, in: *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*. Vol. 15. No. 4. 29–40. o.
- Schendelen, Rinus van (2002): *Machiavelli in Brussels. The Art of Lobbying in the EU*. Amsterdam U. P.: Amsterdam.
- Szabó, Máté (2003): Civil társadalom, regionalizmus az EU-ban, in: *Politikatudományi Szemle*. Vol. 12. No. 2. 51–85. o.
- Tarrow, Sidney (1994): *Power in Movement*. Cambridge U. P.: Cambridge (Mass.).
- Tarrow, Sidney (1995): The Europaisation of Conflict, in: *West European Politics*. Vol. 18. No. 2. 223–251.
- Tarrow, Sidney (2000): *National Unification, National Disintegration, and Contention*. Juan March Institute Working Papers. No. 157.

- Tarrow, Sidney (2000): *Transnational Contention*, EUI Working Papers No. 44. RSC.
- Tickle, Andrew–Ian, Welsh. (eds.) (1998): *Environment and Society in Eastern Europe*. A. W. Longmann: New York.
- Tilly, Charles (et al.) (1998): *From Contention to Democracy*. Rowman & Littlefield: New York.
- Zürn, Michael (1998): *Regieren jenseits des Nationalstaates*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.